

Els jocs o entremesos de la Processó

Per J. MASSIP, Director de l'Arxiu Municipal

Quan per la Cinta de l'any 1963 s'intentava restaurar l'Àguila, donàvem, al Programa de les Festes, una ampliació del que havíem iniciat l'any 1961 al propi Programa i al Butlletí del Centre Comarcal Lliedatà de Barcelona al juny de 1962. La primera vegada que havíem connectat amb aquests elements festius i mífics dels entremesos de les nostres processons del Corpus havia estat a través dels versos del Rector de Vallfogona dedicada a la Cuca Fera de Tortosa:

"Donà lo Bou gran mugit,
la Àguila se esparverà,
los Cavallets se empinareu,
glassaren-se los Gegants..."

Voldríem, però, reveure-ho ara amb cert detall, que ens permetrà justificar enguany una reconstrucció de l'Àguila que s'aproximi més a la primera forma documentada i que tingui millor fortuna que la que es va fer l'any 1963, a partir de la nostra descripció i disseny —segons la documentació que donàvem a conèixer en aquella ocasió— desatentent, però, a l'hora de l'execució, les indicacions quant al volum, pes, etc., que havia de tenir.

Consta que ja l'any 1330 la processó del Corpus de Tortosa era pública i solemne; segurament si existís la documentació anterior podríem remuntar-la encara més amunt. En anys successius, el Clavari anota que paga als "sonadors", "caramellers" i altres músics; la cura dels "bramadors", o el que costa de portar bancs —"arcubancs"— de casa la Ciutat a la Seu i tornar-los. Anota també el què costava "entalamar" el vall (per on havia de passar "lo cos de Deu") amb "jonchs" o murtra, antecendent medieval de les catifes florals.

La festa creix a finals del segle XIV; es multiplica el nombre de músics i instruments i el Clavari anota portar "drupa" i "scala" pel guarniment; l'any 1393 trobarem la primera custòdia documentada, deguda a l'orfebre valencià París.

El desenvolupament més visible de la festa es donarà, però, al segle XV; es multiplicaran els músics de tota procedència: Castellot, Ascó Costumà, Rasquera, Bellestar, Bonifallut, Carles, Benicant, Garcia, Pinell, Amposta, Móra, Godall, Tivenç, Aldover... portaran els seus "caramellers", "trompadors", "tabalers" per "sonar" davant la custòdia. I l'any 1409 apareixerà per primera vegada la menció dels jocs o entremesos: "Item dona a.n Guillem Aguiló e a.n Salvador Gomís en ajuda de certa jochs que feyen o entenien fer en la festa del Corpus Christi" (Clavari f.107). De l'any 1439 i data 3 de juny, vespra del Corpus, són els establiments que regulen les circumstàncies en què es fan tals jocs: "Establiments dels jochs dels entremesos"; han pres ja tanta importància, que requereixen la intervenció i policia municipal.

El primer dels jocs o entremesos que tenim documentats és el dels Gegants: el Clavari de l'any 1453 fa menció de l'entremés amb la indicació: "En ajuda de les despeses

que fahia en lo jagant e juheus que feu en la festa de Corpore Christi" (f.58v.). Un segle més tard es parlarà de fer "los jagants", en plural, o del "joch feren d'un rey y d'una reyna". No queda, per tant, molt clar el simbolisme, que en la primera cita sembla un David i Goliat i en la segona una paraula reial. En definitiva, la tradició empalma amb la vella arrel europea, que té la seva expressió més documentada a Flandes. Ens consta una de les moltes renovacions que s'en han fet al llarg de la història: la de 1851, quan als vells es vénen a Tivissa i espugen riu amunt fins al seu destí. Actualment n'hi ha dues parelles: la vella, restaurada als anys 40, i la nova, de l'any 1957; es deuen a la família d'escultors Aixendri i representen dues parelles príncipesques: la més antiga sarraina, la més nova cristiana.

El segon entremés cronològicament documentat és la Cuca-Fera, que podria ser el drac de l'entremés de San Jordi (o el diable del de Sant Miquel, tots dos relacionats al Clavari) que pren, però, nom propi i s'indpenditza almenys des de 1457, on entre les dates comunes per despeses del Corpus, apareix al Clavari la menció: "en ajuda del entramés de la cuqua fera". Una Cuca-Fera que llançava foc i petava de dents mostrant la seva feresa, que caldria recuperar també, perquè avui resulta se una cuca molt poc fera.

El tercer dels entremesos documentats és el dels cavallets. Aquest, com el de l'Àguila, és quasi un segle més tardà. Possiblement descendeix d'un joc anterior citat a l'Establiment de 1439: el joc dels Turcs, que representava una batalla entre cristians i sarraïns on els projectils eren "maçanes e figures". Cal arribar a 1549 per trobar-lo amb el nom de "joch dels cavallets" que ballen al so de la música, com anota el Clavari: "als que feren e ballaren lo joch dels cavallets", o, "als que han fet lo joch dels cavallets i al qui els feu lo so", i que portaven cascavells, com fa constar el Clavari de 1556 "per lo lloguer de 16 canals de cascavells allotgats als catius de les galeres".

El mateix any 1556 apareix un altra novetat, la dansa d'espases "amb tamborino y flauta per al joch" (joch o ball indistintament), que trobarem després durant el segle XVII i principis del XVIII i que hem pogut veure encara molt recentment a Todolella (Ports de Morella). És evident la relació amb la dansa basca dels "espataciatzari"; cultura pastoral i tradició ramadera, que baixaria pels lligalls travessant el port amb els ramats que hivernaven al delta.

Anem, però, per l'Àguila, que és la peça que tractem de restaurar; la primera vegada que la trobem documentada és l'any 1556, i certament sembla que es fa de nou per la processó d'aquest any. Es fa en part de cartró, o material similar, pintat i daurat; però també en part és de vestir, amb botons i tot. El Clavari anota amb precisió comptable, les despeses que ens permeten d'imaginar com era i veure que l'estrenaven aquell any, no només perquè es contracta el fer-la i pintar-la, sinó pel molt compte que posen en conservar-la. Anota el Clavari: "per tres canes d'angeu (roba d'Angers o d'Anjou) per fer enerar a la vestimenta de l'Àguila" i a continuació "per dotze botons de fusta per a la vestimenta de l'Àguila". "A Antoni Boteller, pintor, per les mans e pertrets per ell posats en la fàbrica de l'Àguila que feu fer la Ciutat, llevats los orpells i pintor que la Ciutat a part a pagat". Efectivament, venen relacionades a part les despeses de pintar: "A Joan Desi, pintor, per lo que ab ell és concordat per pintar y fer les plomes y acabada de tot la àguila... e per lo or de barberi per al plomigó". I cal recordar que els Desi eren una dinastia de notables pintors de Tortosa que a finals del mateix segle, 1599, rebria l'encàrrec de pintar el retaule de la capella de la Ciutat del què resten testimonis

prou eloqüent. Segueix el Clavari: "a quatre hòmens per haver guardat lá àguila que no la gastassen y per fer-li lloch...". Un entremés nou, ben decorat, que excita la curiositat de la gent, al què cal acompanyar amb 4 homes perquè no sofreixi dany i per obrir-li pas. Finalment es paga també "al tamborino y flauta que anaren a sonar a la àguila". I "a dit mossèn Boteller per haver ballat la àguila". L'any següent, la funció dels acompanyants és també "ajudar a sostenir", el què vol dir que la baluerna pesava el seu. Un any en què el desgast no l'ha produït com es temia la gentada, sinó les rates, com mostra el pagament de nou a mossèn Boteller, "per los treballs y temps en la roba de la àguila... gastada de rates". Encara l'any 1575 trobarem un personatge nou just a l'Àguila; el que li feta vent, el Clavari anota: "a dos hòmens qui als versers feyen fer lloch a la àliga y al qui la venta"; certament, devia existir el perill de que li donés una malagana. L'any 1599, finalment, es produeix el canvi de l'Àguila; ara es tracta d'un àguila de "tuitlo" i s'envia a fer a Morella, com anota el Clavari: "anar a Morella per fer fer un bulto de àguila". És segurament la que veuria el noi Vicens Garcia i la que immortalitzaria en el seu poema "a la Cuca Fera de Tortosa propia de la Confraria dels Pescadors de dita Ciutat, que fent-se la Professó del Corpus Christi desconcertà ab una morrada, sin flautas de un organet portàtil".

Resta encara un altre entremés citat pel Rector de Vallfogona, el bou: Només el trobem documentat a partir de 1557 i encara el Clavari cita en plural "als del joch dels boua" com si fossin més d'un. Així com l'Àguila sembla haver assumit la simbologia de Sant Joan, no dubtaríem en acceptar que el Bou assumeix el símbol de Sant Lluç: l'entremés original seria el Naiximent (que efectivament apareix documentat al clavari del sg. XV), enllapant, però, amb les tradicions ramaderes i fins i tot amb els mites prehistòrics dels caps de bou que des de Creta passen per tota la Mediterrània i arriben aquí amb l'ambigua referència simultània als misteris pagans i cristians.

Sigueu, doncs, enguany, en el quart centenari del seu naiximent, un record més del poeta Vicens Garcia, que ens donà el fil per retrobar els entremesos de les processons, i recordem també de passada per a la història menuda, que l'any 1961, en publicar el seu poema a la Cuca-Fera no va poder-se posar íntegrament la dedicatoria: "Nasqué aquest felicíssim Ingeni en la Ciutat de Tortosa que no deu gloriar-se menos ab la dita de ser lo Patrio Sol de Garcia, que Mantua de Virgili; puix logrà Tortosa ab tant gran fill lo donar a la Nació Catalana (espectable entre totes les del mon) un Princep de la Poesia Lírica...". Tot i que el text és del 1700, una cita del pròleg de la primera edició de la poesia de Vicens Garcia, va haver-se de silenciar púdicament el "Catalana" de Nació; els fulls impresos sobre paper Guarro, van haver de retirar-se i els guardo encara com testimoni d'aquella irrisòria censura que als vintius anys torna a tenir actualitat. Però tombem fulla (com dela el pare d'un vell amic); aquesta és un altra història que contarem un altre dia.